

svakako bilo bolje i vrednije za čitatelje nego iznositi neku obranu Aristotelova hilemorfizma i njegova načela o gibanju.

Nimalo u to ne sumnjam, da je autor pisao s najboljom namjerom i zaista iz prijateljskih osjećaja i ja sam mu za to vrlo zahvalan. Nisam ni posve nezadovoljan s njegovim prikazom, ali ipak mislim, da će objektivni čitatelji vidjeti, da moj osvrt ima svoje logično opravdanje u stvari.

OSVRT NA ODGOVOR »FIZIKA I METAFIZIKA«

Ante Kusić

Ne volim ulaziti u polemike. Njihov verifikacijski status doživljavam sličnim sa statusom »savjeta«: mudrima ne treba, a nepametni ga ionako ne slušaju. Osim toga, polemika se često izrodi u zajedljivost, a tu — uostalom vrlo konstruktivno — pogađaju Goetheove riječi »zajedljivi kritikant — neuspjeli diletant«. Smatram da dr. Kvirin Vasilj, zbog istih razloga, također ne želi ulaziti u polemike, pa ga molim da ovaj moj prilog njegovu članku primi u znak prijateljske diskusije.

1. Dr. Vasilj govori: »Knjiga nije koncipirana, kako se je Kusiću činilo, više kao sumarij problematike...: ona je zamišljena i te kako kao dosta detaljna obradba očovječenja ljudskog zigota... Knjiga je zamišljena kao podulji polisilogizam, u kojemu... jedna spoznaja podržava drugu.«

Ja odgovaram: Izraz »detaljna« (obradba očovječenja) vrlo je ras-tezljiv, pa pisac ima pravo smatrati svoj prikaz detaljnim. S druge strane, ja imam pravo sumnjati da bi to potvrdili oni koji, pošavši od suvremene biologije, od razgranatih antropoloških znanosti, međusobno zauzimaju posve suprotne stavove prema medicinskim, socijalnim, eugenetskim, etičkim, ekonomskim, evolucijskim motivacijama planiranja obitelji, određivanja trenutka začeća, definiranja pobačaja. Razlog za takvu suprotnost stavova treba, između ostalog, tražiti i u neslaganju oko same definicije začeća. O tome piše moralist Häring: »U ovom trenutku još nije objašnjeno, da li kao začeće treba označiti trenutak spajanja jajeta sa spermom ili početak razvoja novog života — spojena s kolanjem majčine krvi.« (B. Häring, *Das Gesetz Christi*, 3. Band, str. 219). Kao katolički vjernici slijedimo u toj stvari učenje Katoličke Crkve. Kao mislioci, koji moraju voditi računa o »znanstveno-filozofskim« pogledima na to pitanje, moramo se što je moguće više, šire i dublje, usmjeriti na pojedinačne i konkretne elemente »kompletne indukcije«, da bi nam eventualni polisilogizam imao logičku uvjerljivost.

2. Dr. Vasilj prigovara da sam iskrivio njegovu misao, rekavši da »iz prirodoslovne znanosti mora doći do transcendentne ontologije«. Stvar stoji, kaže on, obratno: »Transcendentna ontologija *prethodi* svim prirodnim znanostima... To je moja osnovna teza protiv... Kanta, empirista, logičkih pozitivista i filozofa tzv. jezične analize.«

Ja odgovaram: Kuću doista možemo gledati od »krova« prema »temeljima« i od »temelja« prema »krovu«. Međutim, unatoč tome, nije uputno odveć oštro rastavljati »temelje« od »krova«, jer se upada u prastari sofizam »čelavca« — gdje se ne zna, koja je »vlas« zapravo odlučujuća za prelaženje iz nečelavosti u čelavost. — U našem slučaju, u prirodoslovnim spoznajama gledamo »temelje« (nihil est in intellectu, quod non fuerat in sensibus: u našem umu nema ničega što nije bilo u osjetilima), u transcendentnoj ontologiji gledamo »krov« (pod kontinuiranim pitanjem »zašto« završava svaka naša spoznaja u transcenciji ontologije). Poteškoća je u pitanju što čemu zapravo »*prethodi*«, kad se već radi o psihosomatskom kompozitumu koji se zove »čovjek«. Čovjek je naime kroz ono prirodoslovno usmjeren na Transcendentno, a kroz ono Transcendentno uvjetovan je za ono prirodoslovno. Da li se radi o »prethođenju« u smislu ontičke ovisnosti prirodoslovnog od Transcendentnog, ili se radi o »prethođenju« u smislu vremenske sukcesije?! Ne može se reći da »vatra« ontički prethodi »dimu«, jer bi vatra prestala gorjeti istog trenutka kad bi prestao dim. U našem slučaju, istog trenutka kad bi prestala naša prirodoslovna spoznaja, prestalo bi i znanje o transcendentnoj ontologiji. Vrijedi i obratno! Stoga oštro razdvajanje vodi u situaciju logičkog »čelavca«. S ovoga gledišta, spomenuto »prethođenje« transcendentne ontologije prirodoslovnoj znanosti ne pogađa Kanta, ni empiriste, ni strukturaliste: u različnim varijantama oni baš naglašavaju kako nam je ontičnost stvari zapravo nepoznatljiva. Ako »prethođenje« shvatimo u smislu vremenske sukcesije, ono opet ne pogađa ni Kanta, ni empiriste, ni strukturaliste: doživljajnu kategoriju »vrijeme« oni ubrajaju u pojavno antropološke (ne ontološke) entitete. — Postavka dra Vasilja o *spoznajnom primatu* transcendentne ontologije jest dalekosežna misao. Ona bi zahtijevala vrlo kompleksnu i temeljitu obradu kategorija »intuicije«, »zrenja biti«, spoznajne međuovisnosti fenomena i noumena, subjektiviteta i objektiviteta, pasivnosti i aktivnosti spoznajnih čina, i to barem pod aspektima ontologije, epistemologije, psihologije i psihosomatike. Kad se govori o »vodi«, vrlo je komplicirano načelno je postaviti u funkciju »prethođenja« s obzirom na kemijski sastav H₂O!

3. Dr. Vasilj: prigovara što sam rekao da on prihvaća »kritički realizam«, te naglašava kako on, za razliku od kritičkog realizma, tvrdi da »ne možemo dokazati realnost tzv. fizičkog svijeta« i da o realnosti tog svijeta imamo daleko »bolju spoznaju od dokaza«: spoznajemo je »na temelju neposrednih umnih zrenja«.

Ja odgovaram: Rekao sam da dr. Vasilj prihvaća »...donekle modificirani, kritički (umjereni) realizam: prihvaća *ontologiju* kao nužni korelativ *fenomenologije*« (ja potcrtao). Ne shvaćam, zašto se on zapravo osjetio pogođenim. Ja sam počao od najjednostavnije definicije realizma u priručnicima povijesti filozofije. Ta definicija glasi: Realizam je »učenje

da postoji stvarni svijet, kojega naš razum ne proizvodi nego ga samo shvaća« (Johann Fischl, *Geschichte der Philosophie*, Styria Verlag, 1964. str. 595). Oblici modificiranja te osnovne definicije variraju od Aristotela (»physis« sa zemljom od četiri elementa i s nebeskim tijelima od nepromjenljivog etera kao pete esencije), preko Tome Akvinskog (geocentrični sustav, kao i kod Aristotela, s varijacijom — da se sastoji od devet međusobno ukopčanih sfera od kojih svaku pokreće po jedan anđeo), do »nove metafizike« u varijacijama Herbarta (»reali«, sa zbiljskim i nepoznatljivim vlastitostima), Brentana (spoznajna »evidencija«, kao svijest o »nečemu« s obzirom na jedne stvari, i ne s obzirom na neke druge), Meinonga (»predmeti«, u funkcijama »objekata«, »objektiva«, »dignitativa«, »deziderativa«), fenomenologije (»intencionalnost«, kao upravljenost čina svijesti na »esencijalne sadržaje« u Husserla, na »vrijednosne sadržaje« u Schelera, na naš trpni i preoblikujući aktivni odnos prema izvanjskim stvarima — kod N. Hartmanna). — Ne razumijem, zašto je dr. Vasilj tako usko shvatio izraz »kritički realizam«. U tom smjeru realizma, uz ostalo, prihvaća se noetička kategorija »objektivne evidencije«! *Evidencije*, dakle — ne samo »dokazivanja«, nego i »neposrednog zrenja« ontičke stvarnosti, koja vodi prema Pratemelju postojanja svijeta, tj. Bogu.

4. Dr. Vasilj prigovara što sam mu predbacio da mjestimično obrađunava prebrzo s nekim misliocima, tretirajući ih kao da prave logičke pogreške tipa »dio za cjelinu«.

Ja odgovaram: U svojoj recenziji knjige dra Vasilja točno sam naveo rečenicu na koju se to odnosi. U vezi s tom rečenicom rekao sam da fizičari-znanstvenici ne miješaju olako pojmove »transcendentne« stvarnosti (kao nedostupne pokusima) i »fizikalno usvijetne« stvarnosti (kao dostupne pokusima). Fizičari-znanstvenici žele načelno ostati na razini eksperimentalnog proučavanja »pojava«. — Međutim, osim te rečenice, prisutan je stav »dio za cjelinu« i na dosta drugih mjesta. Ja se ne bih usudio reći npr. ovo: »... tzv. filozofije nekih modernih filozofa nisu ništa drugo nego umijeće da se zna o ničemu nekim *prividno* vrlo kulturnim i istančanim jezikom na dugo i široko govoriti... Tako slično neki biolozi podržavaju u sebi iluziju, da su otkrili *sve* zakone ljudskog vladanja, ako su spoznali neka pravila o ponašanju nekih nižih i viših životinja« (Dr. Kvirin Vasilj, *Filozofija očovječenja i počovječenja*, str. 54; (sve ja potcrtao). Smatram da bi metodološki bilo neophodno konkretizirati problematiku, »usitniti« elemente pojedinih problema i postupno argumentirati bez izricanja globalnih osuda i sudova.

5. Dr. Vasilj prigovara, malo ironično (»Kusićevo« načelo gibanja!), što sam načelo gibanja formulirao riječima »sve što se giba — giba se od Drugoga« (velikim slovom), a ne riječima »sve što se giba — giba se od drugoga« (malim slovom). Ta druga formulacija (malim slovom!) bila bi Aristotelovo načelo gibanja. Drugim riječima: Kusić falsificira Aristotela!

Ja odgovaram: Nisam falsificirao ili iskrivio Aristotela. Aristotel, naime, polazi od razlikovanja »materije« (hyle) i »forme« (morfe): one se međusobno odnose kao »potencija« i »akt«, tj. kao mogućnost i uzbilje-

nost. Svako nastajanje jest prelaženje iz mogućnosti u uzbiljenost. »Nastajanje« se vrši — preko mnogobrojnih međusobno ulančenih »od drugoga« (malim slovom!) — u zadnjoj konsekvenciji pod utjecajem stanovitog »Drugoga« (velikim slovom), koji više nije ulančen u nikakvo nastajanje. Tog »Drugoga« (velikim slovom), neulančenog u nastajanje ulančenih »od drugoga«, Aristotel naziva »Nepokrenuti Pokretač« — dajući mu kvalitete: Zbiljnost bez ograničenja, čist akt, vječan, nepromjenljiv, različan od svih stvari — ali ipak uzrok njihova gibanja i njihov posljednji cilj (Usp. Johann Fischl, nav. dj., str. 81—83). Ne vidim gdje sam to ja iskrivio. Aristotela. Pa ja sam rekao isto što govori i dr. Vasilj riječima: »Postanak *novoga* bitka u *bitku* (ja potertao) pretpostavlja čin stvaranja sa strane nekog Bića od sebe« (Dr. Kvirin Vasilj, *Filozofija očovječenja i počovječenja*, str. 113). U pitanju konačne ovisnosti nizova »od drugoga« (malim slovom) s obzirom na ono »od Drugoga« (velikim slovom) ne falsificiramo Aristotela ni dr. Vasilj ni ja. Međutim, čini mi se da dr. Vasilj netočno shvaća Aristotela kad kaže za »prvu materiju« (taj je izraz iz doba skolastike, a odnosi se na Aristotelovu »hyle« shvaćenu bez ikakvih određenih »morfe«): »Ono pak što odgovara *sjetilnom opažanju* (ja potertao), to predstavlja takozvanu prvu materiju u stvarima« (v. Vasiljev odgovor, pri kraju). Protivno tome, govori Aristotel: »Ja nazivam materijom ono što se samo u sebi ne može označiti ni kao supstancija, ni kao kvantitet, niti inače kao bilo koje obilježje postojećih bića« (usp. Aristotelove *Metafizičke spise*, VII, 3). »Prva materija«, uz takva definicijska obilježja, nije neposredno dohvatna sjetilnom opažanju!

6. Dr. Vasilj tvrdi: »... danas nitko od fizičara, kemičara ili biologa ne zastupa više Aristotelov hilemorfizam. To ne zastupa ni T. de Chardin, ni biolog H. Driesch... Fizičari su daleko od toga, da bi fizička tjelesa promatrali sastavljena od Aristotelove supstancijalne forme i prve materije. Budući da i ja zastupam sastavljenost živih bića od dvaju različitih bitaka, onda bih i ja po istoj logici prihvaćao Aristotelov hilemorfizam« (v. Vasiljev odgovor, pri kraju). Iza toga, meni upućuje prigovor što branim Aristotelov hilemorfizam i njegovo načelo o gibanju, umjesto da radije govorim o »neodrživosti Aristotelove nauke o naknadnom očovječenju ljudskog zametka« (nav. mj.).

Ja odgovaram: Meni se čini da je u suvremenom detestiranju Aristotela sama riječ »hile-morfizam«, u sklopu kompleksnih strukturalno lingvističkih opterećenja, više detestirana negoli sami njezin sadržaj — u smislu znanstveno korištene inspirativnosti. U kontekstima osvjetljivanja evolucione napetosti između »pasivnog supstrata« (Aristotelova »hyle« i »aktivne dynamis-energeia« (Aristotelova »morphē«) nastajućih bića u svijetu — ne može se reći da suvremena prirodoslovna znanost *sadržajno* odbacuje Aristotelovu inspiraciju, bez obzira na to koliko netko zazire od izraza hilemorfizam. Individualno i socijalno psihološki vrlo je opasno smatrati »otkrićem Amerike« nešto što nije otkriće Amerike. Takvo uvjerenje naime čini ljude oholima, prepotentnima i neistinoljubivo samouvjerenima, sa svim rđavim posljedicama monopolističkog shvaćanja »istine«. Spomenutu sadržajnu komponentu hilemorfizma u učenju T. de Chardina vidi biolog Jules Charles, kad — govoreći o međusobnom pro-

žimanju materije i duha u Chardinovoj koncepciji svijeta — piše: »Mi u njemu (Chardinu) vidimo onoga koji je ovdje ponovno pronašao središnju točku aristotelovske filozofije, tj. formu — čija je glavna uloga sjedinjavati materiju, i koja je (forma) to savršenija što više sjedinjuje. Materija i forma, ni jedna ni druga, ne mogu postojati u svemiru u čistom stanju, pa Teilhard odatle normalno dolazi do ovakva novog hilemorfizma: 'Nema na svijetu ni duha, ni materije', 'Svemirska tvar' jest duh-materija« (Jules Charles, *Teilhard de Chardin*, Paris, 1964. str. 39). Sadržajnu komponentu hilemorfizma u sebi nosi i Drieschova »enteleheja«. Tu istu riječ Aristotel upotrebljava u tri značenja. Sva tri su izvedena iz riječi »teleo«, što znači »dovršiti«. »Enteleheja« u Aristotela znači: ostvarenje neke ideje u materiji, aktivni princip samog tog ostvarenja, samo djelovanje tog aktivnog principa. Biolog H. Driesch preuzeo je riječ »enteleheja« od Aristotela, i unio ju je u suvremenu literaturu, i to u značenju: životni princip koji upravlja razvojem organizma, ne narušavajući zakon održanja energije. Goethe upotrebljava tu riječ u značenju »sitni dijelici« vječnosti, koji — slično indijskom »atman« — oživljava tijelo. Povjesničar filozofije Fischl sažima suvremeno gledanje na sve to riječima: »Tako se današnji način govora faktično slaže s Aristotelom, koji pod riječi duša u svakom slučaju misli na *energiju* života, koja se pokazuje u oblikovanju, mijenjanju i djelovanju tjelesnih stvari« (Johann Fischl, *Geschichte der Philosophie*, I Band, str. 109—110). U istom duhu piše suvremeni kozmolog Ulrich Schöndorfer ovako: »Unatoč opravdanoj kritici, u vezi s aristotelovskom teorijom materije, mora se reći da spoznaja o važnosti oblikotvornih čimbenika i stav o stanovitom potencijalnom bitku pripadaju najznačajnijim ontološkim uviđajima u bit i vlastitosti materijalnih bića« (Ulrich Schöndorfer, *Philosophie der Materie*, str. 155). Stabilitet atoma, stacionarna stanja u koja se on uvijek iznova pokušava smjestiti, cjelokupni »mehanizam« zračenja, Paulijev princip o oblikovanju atomske ljuske, itd. — jesu »činjenice, koje ukazuju na stanovit svrsishodni, materijalni moment« (nav. dj., str. 206).

Nisam htio govoriti o neodrživosti ili održivosti Aristotelove nauke o naknadnom očovječenju ljudskog zametka (40 dana poslije začeća za muški zametak, 80 dana za ženski zametak), jer se ne osjećam dovoljno informiran o mnogostrukim psihosomatskim aspektima problematike ljudskog zametka. Ne bih želio upasti u logičku situaciju »qui nimis probat, nihil probat« — »tko previše dokazuje ništa ne dokazuje« Kao katolički vjernik slijedim učenje Crkve. Dru Vasilju najiskrenije želim uspjeh u svakom njegovu radu.